

Türkiye’de Öğrenim Gören Uluslararası Engelli Yükseköğretim Öğrencilerinin Kültürel Faaliyetlere Erişim Sorunu

The Problem of Access to Cultural Activities of International Students of Higher Education with Disabilities Studying in Turkey

Yeliz BAYRAM¹, Fethi GÜNGÖR²

ÖZ

Türkiye’de yükseköğretime devam eden uluslararası öğrenciler akademik, ekonomik, psikososyal, bürokratik ve kültürel sorunlarla karşılaşmaktadır. Uluslararası öğrenciler arasında engelli olanlar ise hem “yabancı” hem “engelli” olmayı içeren çoklu kesişimsel dezavantajlı bir grup olarak karşımıza çıkmaktadır. Sosyal hizmet bakışıyla, engelli öğrencilerin hayata tam katılım haklarının gereği ve toplumsal yapıya uyum sağlamalarının bir yolu da kültürel faaliyetlere katılmadır. Bu araştırmada Türkiye’de eğitim gören engelli uluslararası öğrencilerin kültürel faaliyetlere erişim sorunlarının belirlenmesi amaçlanmıştır. Araştırmada Türkiye’de engelli uluslararası öğrenci sayısının dikkat çekici şekilde az olduğu anlaşılmıştır. Araştırma sonuçları, engelli uluslararası öğrencilerin kültürel faaliyetlere erişimi konusunda yaşadıkları sorunların engel oranına göre değiştiği, dil bariyerinin önemli bir erişim engeli olduğu, kültürel faaliyetlerin uluslararası öğrencilere yeterince hitap etmediği olarak sıralanabilir.

Anahtar Kelimeler: Uluslararası Öğrenci, Engelli Öğrenci, Kültürel Faaliyet, Sosyal Hizmet.

GİRİŞ

Küreselleşmenin tüm boyutlarıyla etkilediği günümüz dünyasında yaşayan genç nüfus önlerine adeta serili bulunan sınırsız eğitim seçeneklerinin farkında ve bilincindedir. Uluslararası eğitim imkânları eğitim alanı çeşitliliğinin yanında farklı ülke tercihlerini de içermektedir. Türkiye, özellikle 2000’li yıllardan itibaren ülkede yaşanan siyasi ve ekonomik gelişme ve istikrarın da etkisiyle tercih edilen ülkeler arasında yer almaktadır (1).

1-Doktorant, Yalova Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Sosyal Hizmet Doktora Programı,
E-posta: yelizkucukbayram@gmail.com
ORCID: 0000-0001-5379-448X.

2- Prof. Dr., Yalova Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü,
E-pota: fethi.gungor@yalova.edu.tr ORCID: 0000-0003-2581-0205.
Gönderim Tarihi:24.12.2021 - Kabul Tarihi: 05.07.2023

ABSTRACT

In Turkey, international students attending higher education face academic, economic, psychosocial, bureaucratic, and cultural problems. Among international students, those with disabilities appear as a multiple, intersectional disadvantaged group, including being both “foreign” and “disabled.” From the point of view of social work, participation in cultural activities is a way for students with disabilities to adapt to the social structure. It is also a right for full participation in life. This study aimed to determine the problems of access to cultural activities of disabled international students studying in Turkey. The study understood that the number of disabled international students in Turkey is remarkably small. The research results show that the problems experienced by international students with disabilities regarding their access to cultural activities vary in terms of the disability rate, the language barrier is an important access barrier and cultural activities do not appeal enough to international students.

Keywords: International Students, Disabled Student, Cultural Activity, Social Work.

Anavatanları dışında eğitim alan tüm öğrenciler çeşitli sorunlar ile karşılaşabilmektedir. Uyruklarına göre çeşitlilik göstermekle birlikte, Türkiye’de de benzer problemler olarak ele alınabilecek akademik, kültürel, psikososyal, ekonomik ve bürokratik sorunlar yaşayan uluslararası öğrenciler, kampüslerde “yabancı öğrenci” ayrımcılığına maruz kalmak suretiyle dezavantajlı duruma düşen gruplardan birini oluşturmaktadır. Bu öğrencilerin engelli olmaları durumunda ise hem “yabancı” hem de “engelli” olmayı içeren çoklu/kesişimsel dezavantajlı kimliklerine sağlık problemleri ve erişim güçlükleri de eklenmektedir (2). Kesişimsellik teorisi, birden fazla demografik kategoriye sahip olmanın etkilerine yoğunlaşan bir sosyal teoridir. Bu teori, siyah feministlerin siyah kadınların özel şartlarını hesaba katmayan Amerikan politikalarına yönelik çalışmalarıyla

başlamıştır. Kesişimsellik teorisinin merkezinde sosyal hayatın baskı, dezavantaj ve güç dengesizlikleriyle ilgili yönlerine odaklanma yer almaktadır (3). Bu bilgiler ışığında engelli uluslararası öğrenciler kesişimsel dezavantajlı bir grup oluşturmaktadır. Dezavantajlı gruplarla çalışan sosyal hizmet mesleği; kişilerle çevreleri arasındaki çeşitli etkileşimleri inceler, toplumda yer alan her insanın temel gereksinimlerinin karşılanmasıyla potansiyelinin geliştirilmesini, hayatının zenginleştirilmesini sağlayarak, problemlerin oluşmasını önlemeye çalışır. Toplumda var olan engellere, eşitsizliklere ve adaletsizliklere meydan okuyarak birey, aile, grup ve topluluklara iyilik hallerini ve sorun çözme kapasitelerini artırmalarında yardımcı olur (4). Sosyal hizmet bakış açısıyla yapılacak bu tür çalışmalarla uluslararası engelli öğrencilerin sosyalleşmesinin bir yolu olan kültürel faaliyetlere erişim sorunlarının belirlenmesinin, hayata tam katılım haklarını kullanma ve toplumsal yapıya uyum sağlamalarına katkıda bulunacak müdahaleler yapılması açısından önemli olduğu düşünülmektedir.

Türkiye’de Uluslararası Öğrenciler ve Karşılaştıkları Sorunlar

Türkiye’ye yönelen yükseköğrenim amaçlı göç özellikle 2000’li yıllar itibariyle önemli artışlarla devam etmektedir. Son 10 yılda, üniversitelerimizde eğitim alan uluslararası öğrenci sayısında yüzde 75 oranında bir artış kaydedildiği ve güncel rakamlara göre Türkiye’nin yaklaşık 225 bin uluslararası öğrenciye ev sahipliği yaptığı bilinmektedir (5).

Eğitim amacıyla başka ülkeye göç eden tüm öğrencilerde olduğu gibi Türkiye’de bulunan uluslararası öğrencilerin de eğitim sürecinde birçok sorunla karşılaştığı görülmektedir. Bu sorunlar en genel başlıklarla; akademik, kültürel, psikososyal, ekonomik ve ikamet işlemleriyle ilgili bürokratik sorunlardır.

Uluslararası öğrencilerin akademik başarılarını etkileyen en önemli etkenlerin başında dil yeterliği gelmektedir. Araştırmaların çoğunluğu, iletişim ve dil sorunlarının özellikle dil bariyerine takılan

uluslararası öğrenciler için akademik ve sosyal hayatta ciddi engelleyiciler olduğunu kanıtlar yöndedir. Akademisyenler tarafından da derse katılımı az olan bu öğrenciler başarısız olarak kabul edilebilir. Sonuç olarak bu iletişim sorunları öğrencilerin eğitimlerinin akademik kısmında yeterince başarılı olamayışlarına neden olmaktadır (6). Dil problemlerine ek olarak eğitim sistemlerinin ülkeden ülkeye fark etmesi, öğrencinin kendi ülkesindeki sistemden değişik yeni sisteme ayak uydurması da zaman alan ve eğitim sürecini etkileyen akademik faktörlerdendir. Ayrıca ilgili yükseköğretim kurumunun şehir, kültür ve çevreyle ilgili oryantasyon programı uygulayıp uygulamadığı, öğrencinin üniversite tarafından sağlanan rehberlik sistemine ulaşımı da akademik uyum açısından önemlidir (7).

McLean ve arkadaşlarının çalışmasında belirtildiği gibi tüm uluslararası öğrenciler kendi beklenti düzeylerine göre bir kültür şoku yaşar ancak engelli öğrenciler için bu deneyim aynı zamanda akademik destek seviyelerini, türlerini ve akademik çalışma için gerekli olan erişilebilirliği de kapsamaktadır. Toplumların engelliliğe karşı tutumların farklı kültürlerde önemli ölçüde değişmesi de dikkate alınmalıdır (8).

Ülkelerinden uzakta eğitim alan uluslararası öğrenciler memleket özlemi, yalnızlık, toplumsal dışlanma, kimlik karmaşası, güvensizlik ve depresyon gibi psikolojik problemler yaşamaktadır (1). Ülkenin dilini yeterince bilmemeleri nedeniyle ya da kültür farkı nedeniyle, buldukları çevrede sosyalleşemeyen öğrencilerin ruhi durumlarının negatif yönde etkilendiği, ayrıca başarılı olmaları gerekliliğine yönelik hissettikleri baskı ile de sosyalleşmelerinin olumsuz etkilendiği, dolayısıyla kendilerini hayattan soyutladıkları görülmüştür (6). Nitekim göç sürecinin doğal bir sonucu olarak gelişen uyum sorunu, eğitim amacıyla yer değiştiren öğrencilerin diğer sorunlarının yanı sıra psikososyal sorunlarına da öncülük edebilmektedir.

Ülke dışından gelen öğrenciler önemli bir gelir kaynağı ve ekonomik değer olarak görülmektedir. Fakat bu öğrenciler genellikle ekonomik sorunlar

yaşamaktadır. Öğrencilerin ekonomik destekleri büyük oranda aileleri tarafından sağlanmakta ya da eğitim aldıkları ülkelerce burs imkanları sunulmaktadır. Ancak genellikle bu destekler sınırlıdır ve öğrenci öğrenim giderleri, beslenme, barınma, sağlık ve sosyal ihtiyaçlarına yönelik tüm harcamalarını bu gelirle sağlamaya çalışmaktadır. Ekonomik anlamda rahat olamayan öğrenciler dil ve kültür anlamında uyumlarını kolaylaştıracak ve aynı zamanda psikososyal gereksinimlerini karşılayacak birçok sosyal etkinliğe bütçe ayıramamakta, zincirleme bir etki ile akademik başarıları da negatif etkilenebilmektedir (1).

İkamet işlemleri sorunları uluslararası öğrencilerin bir diğer zorluk alanıdır. Türkiye'ye yönelik göçlerin bölgede yaşanan siyasi istikrarsızlıklar, savaşlar ve meydana gelen karışıklıklar sebebiyle artarak devam etmesi üzerine 11.04.2013 tarih ve 28615 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe giren 6458 Sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu ile T.C. İçişleri Bakanlığı bünyesinde Göç İdaresi Genel Müdürlüğü kurulmuş ve yabancıların iş ve işlemleri burada yapılmaya başlanmıştır (9). Uluslararası öğrencilerin Türkiye'ye gelişleri, öğretim kurumlarına kabulleri, ayrılışları, ilgili kurum ve kuruluşlar ve uluslararası öğrencilerin yükümlülükleri ile diğer hususları düzenleyen yönetmeliği uygulamak ve bu alana ilişkin politika ve stratejileri uygulamak görevi de Göç İdaresi Genel Müdürlüğüne verilmiştir (1). Göç İdaresi Genel Müdürlüğüne bağlı taşra teşkilatları olan İl Göç İdaresi Müdürlüklerinde yaşanan yoğunluk nedeniyle öğrencilerin işlemleri uzamakta ve zaman zaman öğrenciler sınır dışı edilme durumu ile karşı karşıya gelmektedirler. Bu sorunun en aza indirilmesine yönelik olarak 2016 yılında İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü ile Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı arasında Türkiye'de bulunan yabancı uyruklu yükseköğretim öğrencileri ile akademisyenlerin ve ailelerinin ikamet izni işlemlerinin hızlandırılması ve güvenli veri paylaşımının sağlanması amacıyla iki ayrı protokol imzalanmıştır. 2016 yılı itibarıyla yabancı öğrenciler ile akademisyenlerin ve aile üyelerinin ikamet izni işlemlerinde gerekli belgelerin üniversiteler aracılığı ile toplanmasına

karar verilmiştir. Böylece uluslararası öğrenci ve akademisyenlerin işlemlerinin ikamet izni randevusu olmaksızın hızlı bir şekilde tamamlanması hedeflenmiştir. Bu protokolün sağlıklı yürütülebilmesi halinde İkamet izni belgeleri yabancı öğrenciler ile akademisyenler tarafından üniversitelerden teslim alınabilecektir (10).

Engellilik ve Türkiye Yükseköğretiminde Uluslararası Engelli Öğrenciler

Sakatlık, özürlülük ve engellilik kavramları gündelik hayatta ikamet olarak kullanılsa da uluslararası kurumların tanımlarında farklı anlamlarda kullanıldığı görülmektedir (11). Türkiye'de 2828 sayılı Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Kanunu'nda engelli "özürlü" olarak geçer ve "doğuştan veya sonradan herhangi bir hastalık veya kaza sonucu bedensel, zihinsel, ruhsal, duygusal ve sosyal yeteneklerini çeşitli derecelerde kaybetmesi nedeniyle normal hayatın gereklerine uymama durumunda olup; korunma, bakım, rehabilitasyon, danışmanlık ve destek hizmetlerine ihtiyacı olan kişi" olarak tanımlanmaktadır.

Bütün bireyler için önemli olan eğitim, çeşitli işlev ve fonksiyonlarını kullanamayan, doğuştan ya da sonradan uzuv ve fonksiyon kaybeden engelli bireyler için ise onların toplumsallaşması, sosyal ortamlara katılması, bilgi ve becerilerinin geliştirilmesi ve daha nitelikli bireyler olarak kendilerini geliştirme imkânlarına sahip olmaları açısından daha da önem kazanmaktadır (12).

Yüksek Öğretim Kurulu Başkanlığı (YÖK) "Yükseköğretim Kurumları Engelliler Danışma ve Koordinasyon Yönetmeliği'nde karşımıza çıkan tanımda engelli öğrenci; "Doğuştan veya sonradan herhangi bir nedenle bedensel, zihinsel, ruhsal, duygusal ve sosyal yeteneklerini çeşitli derecelerde kaybetmesi nedeniyle toplumsal hayata uyum sağlama ve günlük gereksinimlerini karşılama güçlükleri olan ve korunma, bakım, rehabilitasyon, danışmanlık ve destek hizmetlerine ihtiyaç duyan yükseköğrenim öğrencisi" olarak belirtilmiştir (13). Türkiye'de eğitim kurumlarında engelli öğrencilerin eğitim hayatına

tam katılımını sağlayabilmek, eğitime ilişkin ihtiyaçlarını karşılayabilmek ve sorunlara yönelik çözüm yolları sağlamak amacıyla, öğrencilerin yüksek öğrenimleri ile ilgili düzenlemeler Engelliler Kanunu’nun 15. maddesinde yer almıştır. Bu maddeye göre engelli bireylerin gerek üniversitede eğitim aldıkları esnada gündelik hayatlarını gerekse eğitim öğretim hayatlarını kolaylaştıracak önlemlerin alınması amacıyla Yükseköğretim Kurulu bünyesinde araç gereç temini, özel ders materyallerinin hazırlanması, engellilere uygun eğitim, araştırma ve barınma ortamlarının hazırlanmasının temini vb. konularda çalışma yapmak üzere, 2006 yılında hazırlanan “Yükseköğretim Kurumları Özürlüler Danışma ve Koordinasyon Yönetmeliği” ile (sonradan 2010 yılında içerikte bazı değişikliklerle birlikte yönetmelik isminde özürlüler kelimesi engelliler olarak değiştirilerek) Yükseköğretim Kurulu Engelli Öğrenciler Komisyonu, Engelli Öğrenciler Danışma ve Koordinasyon Birimi, ÖSYM Engelli Öğrenciler Danışma ve Koordinasyon Birimi ve Engelli Öğrenci Birimleri oluşturulmuştur. Birimlerin kuruluş hedefi engellilerin eğitimleri sırasında karşılaştıkları güçlükleri kısa sürede çözüm üretilmesi olarak özetlenebilir (12).

YÖK istatistiklerine göre Türkiye’de 2020-2021 eğitim öğretim yılında devlet ve vakıf üniversitelerine kayıtlı 224 bin 48 uluslararası öğrenci bulunmaktadır (14). 2021-2022 yılı uluslararası öğrenci sayılarına yönelik veriler çalışmanın yapıldığı tarih itibariyle paylaşılmamakla beraber, son on yılda her yıl yüzde 20-25 artış yaşandığı bilinmekte; Türkiye’nin Covid-19 salgınına rağmen uluslararası öğrencilerin eğitim destinasyonu tercihi olduğu bilinmektedir (15). Bununla birlikte gerek YÖK veri sayfalarında gerekse üniversitelerin ilgili birimlerinde engelli uluslararası öğrenci istatistiklerine ulaşılamamaktadır. Uluslararası Öğrenci Dernekleri Federasyonu’nda görevli uzman ile yapılan görüşmede 65 bin öğrenci ile çeşitli şekillerde temas halinde olan bu kurumda da engelli öğrenci kaydı olmadığı bilgisi alınmıştır. 25 bin burslu uluslararası öğrenciye hizmet veren Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı’nın ve Türkiye Diyanet Vakfı’nın

web sayfalarında engelli öğrenci bilgisine rastlanmamıştır (5-16). Ticari amaçlı olarak, uluslararası öğrencilere Türkiye’de danışmanlık hizmeti veren kurumların web sitelerinde dahi engelli uluslararası öğrencilere yönelik bilgi, reklam vesaire paylaşım bulunmamaktadır. Tüm bu bilgiler, söz konusu öğrencilerin engellerini okul kaydından önce doldurdıkları formlarla veya kayıt sırasında belirtmedikleri ya da ağır/orta düzeyde engelleri bulunan uluslararası öğrencilerin eğitim için Türkiye’yi tercih etmediklerini akıllara getirmektedir.

Türkiye’de yükseköğretim süreçlerine devam eden engelli öğrencilerin sorunları engel türüne ve eğitim alanına göre farklı özellikler arz etse de engellilik türü ve eğitim alanı farkı gözetilmeksizin yerli ya da uluslararası tüm engelli öğrencilerin karşılaştığı genel problemler, ulaşım-erişilebilirlik, barınma- konaklama, kişisel fizyolojik ihtiyaçlar (yemek, temizlik), bilgiye ulaşım, dersler ve sınavlar ile sosyal kültürel faaliyetlere katılım olarak ele alınabilir. Araştırma konusunun engelli uluslararası öğrencilerin kültürel faaliyetlere erişim sorunları olarak özelleşmesi nedeniyle ilgili erişim sorunlarına yönelik bilgiler aşağıda yer almaktadır.

Kültürel Faaliyetlere Erişim

“Kültür” Fransızca kökenli bir kelime olup, Türk Dil Kurumuna göre: “Tarihsel, toplumsal gelişme süreci içinde yaratılan bütün maddi ve manevi değerler ile bunları yaratmada, sonraki nesillere iletmede kullanılan, insanın doğal ve toplumsal çevresine egemenliğinin ölçüsünü gösteren araçların bütünü, hars, ekin: Bir topluma veya halk topluluğuna özgü düşünce ve sanat eserlerinin bütünü” anlamına gelmektedir. Faaliyet tanımı da kısaca etkinlik olarak görülmektedir (17).

Fiziksel engelli gençlerle ilgili yapılmış birçok çalışma göstermiştir ki, engellilik sosyal ve kültürel aktivitelere kısıtlayıcı etkisi olan bir durumdur. Gençlik dönemindeki sosyal kısıtlılık ve bununla ilişkili olarak bağımsız davranışlar geliştirememesi engelli gencin en önemli sorunları arasında yer almaktadır. Bağımsız davranışların gelişmemesi ve sosyal aktivite kısıtlılığı engelli

gencin kişisel yaşantısında kendine saygı ve güven eksikliğini artırırken gencin sosyal yeteneklerini zayıflatmaktadır. Bu durum ilişki kuramama, geliştirememeye ve sürdürmemeye gibi ciddi sıkıntılara sebep olmakta ve sosyal bütünleşmeye engel teşkil edebilmektedir (18).

Kültürel faaliyetlerin düzenlendiği alanların erişilebilirliği engelli öğrencilerin katılımını belirleyici olmaktadır çünkü erişilebilirlik, yerleşkelerde gündelik hayatın sınırlarını genişletebilmekte ya da sınırlandırabilmektedir (19). Engelli öğrenciler üniversitelerinde düzenlenen bahar şenliklerine, sportif faaliyetlere, sosyal aktivitelere kısıtlı şekilde katılabilmektedirler. Yapılan bazı çalışmalarda öneriler arasında yerleşkelerde bulunan sportif faaliyetlerden engelli öğrencilerin de yararlanabilmesi için gerekli düzenlemelerin yapılması gerekliliği, bilhassa spor alanlarının görme ve ortopedik engelli öğrenciler için düzenlenmesi gerektiği tespiti dikkat çekicidir (20).

Araştırma Sorusu

Türkiye’de öğrenim gören uluslararası engelli yükseköğretim öğrencilerinin kültürel faaliyetlere erişim sorunları nelerdir?

Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın amacı, “engelli” ve “yabancı” gibi çoklu/kesişimsel dezavantajlı durumlarıyla Türkiye’de yükseköğrenim gören engelli uluslararası öğrencilerin sorun yaşadıkları alanlara genel bir bakış sağlanması ve kültürel faaliyetlere erişim sorunlarının belirlenmesi ve çözüm önerileri geliştirilmesidir.

Araştırmanın Önemi

Bu araştırma eğitimde uluslararasılaşmaya azami önem veren politika yapıcılara ve yükseköğretim kurulu çalışmalarına ilham vermesi, yükseköğretim kurumlarındaki uluslararası ofisler ve sosyal hizmet çalışanlarının bulunduğu engelli öğrenci birimlerinde sürdürülen çalışmalara kaynaklık edebilmesi bakımından özgün ve önemlidir. Araştırmanın çoklu/kesişimsel dezavantajlı gruplardan engelli

uluslararası öğrencilerin hayata tam katılım haklarını kullanma ve toplumsal yapıya uyum sağlamalarının bir yolu olan kültürel faaliyetlere erişim sorunlarına vurgu yapabilmesi ve konunun bütüncül ele alınması gerekliliğine dikkat çekmesi hedeflenmektedir.

Gereç ve Yöntem

Bu çalışmada; nitel araştırma yönteminin “Araştırma kapsamında incelenen konuyla ilgili olgu ve olaylar hakkında bilgi içeren yazılı belgelerin analiz edilmesiyle veri sağlanması” olarak tanımlanan doküman analizi tekniği (21) ile engelli uluslararası öğrencilerle çevrimiçi görüşme yöntemi kullanılmıştır. Veri toplamak amacıyla araştırmacı tarafından geliştirilen “Yarı Yapılandırılmış Görüşme Formu” kullanılmıştır. Formun ilk kısmında görüşme yapılan katılımcıların bilgilendirilmiş onamları alınmıştır. Yarı yapılandırılmış görüşmede amaç; uluslararası engelli öğrencilerin kültürel faaliyetlere erişim sorunlarının ve bu sorunlara öğrencilerin çözüm önerilerinin belirlenmesi olmuştur. Çalışma için Sağlık Bilimleri Üniversitesi Hamidiye Bilimsel Araştırmalar Etik Kurulundan izinler alınmıştır (2021/31- No: 21/641).

Araştırma Evreni ve Örneklem

Bu çalışma sırasında İstanbul, Karabük ve Ankara illerinde uluslararası öğrenci sayıları en çok 8 bin en az 3 bin 500 civarında olan toplam altı üniversitenin ilgili birimleri ile yapılan görüşmelerde kayıtlı engelli uluslararası öğrencilerinin olmadığına yönelik bilgiler alınmıştır. Türkiye’de muhtelif şehirlerde kurulu uluslararası öğrenci derneklerini tek çatı altında birleştiren Uluslararası Öğrenci Dernekleri Federasyonu’ndan (UDEF) benzer yönde malumat edinilmiştir. Bu nedenle öğrencilere kartopu yöntemiyle ulaşılmıştır.

Araştırma evrenini Türkiye’de yükseköğretim kurumlarında eğitim gören engelli uluslararası öğrenciler, örnekleme ise araştırmada yer alma kriterlerini (uluslararası öğrenci olmak, üniversiteye kayıtlı olmak, engeli bulunmak) karşılayan kartopu yöntemiyle ulaşılan 4 öğrenci oluşturmaktadır. Görüşmeler çevrimiçi toplantı

(Zoom ve MS Teams uygulamaları ile) yapılarak gerçekleştirilmiştir. Kaydedilen görüşmelerden elde edilen veriler betimsel analiz yöntemi ile analiz edilmiştir.

Bulgular

Üniversite eğitimi alan engelli bireylerin eğitim hayatını kolaylaştırmak ve sürdürülebilir kılmak ve engelsiz bir eğitim ortamı oluşturmak amacıyla devlet tarafından birçok yasal düzenleme yapıldığı, üniversitelerde Engelli Öğrenci Birimleri kurulduğu, ancak çalışma sırasında ulaşılan ve farklı yıllarda yapılan araştırma sonuçları arasında önemli benzerlikler bulunduğu tespit edilmiştir. Doküman analizinde engelli öğrencilerin üniversite eğitimi esnasında ulaşım ve fiziksel erişilebilirlik, bilgiye erişim ve sınav sistemleri, konaklama, kişisel fizyolojik ihtiyaçların karşılanması ve sosyal kültürel faaliyetlere erişimin sınırlı olması gibi sorun alanlarıyla karşılaştıkları görülmüştür.

Araştırma sırasında Türkiye’de devlet ve vakıf üniversitelerine kayıtlı engelli uluslararası öğrencilerle ve Uluslararası Öğrenci Dernekleri Federasyonunda (UDEF) eğitim koordinatörü olarak çalışan yetkili ile görüşülmüştür. UDEF yetkilisiyle yapılan görüşmede, Türkiye’de yükseköğrenimine devam eden engelli uluslararası öğrencilerin kültürel faaliyetlere erişim sorunlarına yönelik sorulara şu şekilde yanıt alınmıştır:

“Açıkçası Türkiye bursları programına baktığımızda, başvuru sürecinde mülakat sürecinde öğrenciye herhangi bir sağlık engeliniz var mı diye soruluyor. Tahmin ediyorum ki öğrenci engelini belirttiğinde Türkiye’ye geliş engelli öğrencinin bursu alması daha zor oluyor ama bu kanıtlanmış somut bir bilgi değil... ben Türkiye bursları programında engelli öğrenci olduğumu düşünmüyorum ya da çok azdır. Biz pandemiden önce yılda 65 bin öğrenciyle temas halindeydik, sadece bir öğrenci hatırlıyorum, ayağında aksama olan bir öğrenciydi. Ama engeli çok da değildi... Türkiye’ye gelen öğrenci grubu sosyoekonomik düzeyi düşük öğrenciler. Böyle ülkelerdeki engelli öğrencinin yurt dışına çıkma

hayali bile engellenmiş şekildedir...”

UDEF yetkilisiyle yapılan görüşme, öğrencilerin Türkiye’yi eğitim destinasyonu seçeneği olarak değerlendirmedeği yönündeki bulguyu desteklemektedir.

Bu bölümde engelli uluslararası öğrencilerle yapılan yarı yapılandırılmış görüşmeler sonucunda elde edilen bulgular sunulacaktır. Öğrenciler Ö1, Ö2, Ö3 ve Ö4 olarak kodlanmıştır. Yarı yapılandırılmış görüşme yöntemiyle çevrimiçi mülakat yapılan öğrencilerin üçü ortopedik engellidir. Bu öğrencilerden ikisinin engeli ayağında (Ö2, Ö3) birinin ise elindedir(Ö4). Bir öğrenci kronik hastalığı nedeniyle (MS: Multiple Skleroz) baş ve ellerde titreme problemi ve genel denge problemi yaşamaktadır (Ö1). Araştırmada elde edilen veriler betimsel analiz yöntemiyle açıklanarak sorulara göre tasnif edilerek sunulmuş, görüşmecilerin kendi ifadelerine yer verilmiştir.

Öğrencilere üniversitelerinde düzenlenen kültürel faaliyetlere ulaşım konusunda sorun yaşayıp yaşamadıklarına dair soruya verilen cevaplar, engeli ayağında olup kas çekilmesi sonucu hareket kısıtlaması olan ortopedik engelli öğrenci ve denge problemi bulunan öğrenci ile, elinde sorunu olan öğrenci arasında farklılık göstermektedir. Engelli öğrencilerin kültürel faaliyetlere erişim konusunda yaşadıkları sorunların engel oranına göre değişiklik gösterdiği anlaşılmıştır:

“Ulaşım olarak kuzey ve güney kampüs arasında bile servislere bindiğim zaman hani sorunlar yaşıyorum zaten. İllaki oturmak zorundayım. Üniversitenin dışında olursa gitmemeyi tercih ediyorum çünkü sorun yaşıyorum ulaşım ile ilgili. Ama kampüsler arasında olduğu zaman artık servis şoförleri biliyor. Bekleyip beni tam oturduktan tam rahatladıktan sonra hareket etmeye başlıyorlar. Problem oluyor.” (Ö1).

“Yani biraz... Kas eksikliği yaşadım. Kaslarım birleştirildi. Eğer otobüslerin minibüslerin basamakları yüksek olduğu için ayağında kas sorunu olduğu için hareket kısıtlaması var ayağımı yukarı atamıyorum o yüzden sorun oluyor.” (Ö3).

“Ulaşım da sorun yaşamıyorum. Faaliyetler genel faaliyetler olduğu için, Suriyeli öğrencilere yönelik olmadığı için karışık olduğu için katılmayı tercih etmiyorum zaten.” (Ö2).

“Faaliyetler okul içinde oluyor, otobüsler de var. Sıkıntı yaşamıyorum ulaşım konusunda.” (Ö4).

Görüşülen öğrencilerden biri üniversitedeki çoğu kültürel faaliyetin ücretsiz olduğunu, ücretli olanların ise makul fiyatlarda erişilebilir etkinlikler olduğunu (Ö4), diğeri maddi problem yaşamadığını (Ö2), ikisi kültürel faaliyetlere erişim konusunda finansal sorunlar yaşadıklarını belirtmişlerdir.

“Problem oluyor. Çünkü Türk lirası olarak ödemem gerekiyor. Bizim paramız dışardan geliyor. Bazen yetişmediği/ yetmediği için katılmamayı tercih ediyorum. Evet parada sorun oluyor.” (Ö1).

“Genel bir finansal sıkıntı var, bu kültürel faaliyetlere yansıyor.” (Ö3).

Öğrenci görüşmeleri sırasında edinilen bilgiler, dil bariyerinin kültürel faaliyetlere erişimde önemli sorun alanlarından biri olduğunu göstermektedir. Nitekim dil bariyeri ile birleşen engellilik durumu nedeniyle ayrımcılığa uğradığını düşünen ve psikososyal sıkıntı yaşadığını ifade eden bir öğrenci; benzer şekilde dil bariyeri nedeniyle öğrenci işleri ile iletişim kuramadığını dile getiren başka bir öğrenci bulunmaktadır. Vakıf üniversitesinde öğrenim görmekte olan bir diğeri öğrenci ise okuldaki görevlilerin akademik ve idari personelin İngilizce biliyor olmaları nedeniyle hemen hiç erişim sorunu yaşamadığını vurgulamaktadır (Ö4).

“Hayvanlara yardımlaşma diye bir faaliyet başlatmışlardı ben de katılmak istedim ben de olmak istedim ama maalesef benim daha çok sorun iletişim. Gruplarda faaliyetleri birbirlerine haber veriyorlar ama gruplarda ben hiçbir şey anlamadığım için katılamıyorum. En çok dille ilgili sorunum.” (Ö1).

“Öğrenci işleri dilden dolayı anlaşmazlık oluyor, bağlantısızlık oluyor. Öğrenci işleri ile çoğu

zaman tercüman yoksa işini halledemiyor.” (Ö2).

“Bazen biraz sıkıntı yaşıyor. Çünkü Kültürel faaliyetlerin dili Türkçe olduğu için sıkıntı oluyor. Sadece İngilizce faaliyet çok az oluyor. Türkçe olduğu için yabancı öğrenci faaliyete katılmıyor.” (Ö4).

Görüşmeye katılan öğrencilere üniversitelerinde düzenlenen kültürel faaliyetlerden zamanında haberdar olup olmadıkları sorulduğunda; ikisi elektronik posta yoluyla haberdar olduklarını (Ö2-Ö4), biri (Ö3) telefon uygulaması (WhatsApp) yoluyla üyesi olduğu öğrenci gruplarından haber aldığını, diğeri ise (Ö1) gruplarda yazışmaların Türkçe olması sebebiyle haberdar olamadığını ancak uluslararası ofisten elektronik posta gelirse haberdar olabildiğini ifade etmiştir. Bu öğrenci kültürel faaliyet olarak arkadaşlarıyla kaynaşabileceği eğlenceli partilerden bahsetmekte ancak kendisini davet etmek istemeyeceklerini düşündüğünü ifade etmektedir.

Araştırma sorularından bir diğeri olan üniversitelerinde düzenlenen kültürel faaliyetleri yeterli bulup bulmadıkları sorusuna öğrencilerden ikisinin cevabı “evet” olmuştur ancak faaliyet dilinin sadece Türkçe olmasını sorun alanı olarak bildirmişlerdir (Ö3-Ö4). Bir öğrenci kendi fakültesinde düzenlenen bir mevlit programı dışında bir programa katılmadığını ancak faaliyetleri yeterli bulduğunu belirtmiştir (Ö2). Diğer öğrenci ise sağlık sorunu yaşadığı için ailesinin yanında ülkesinde olduğunu ancak faaliyetleri de yeterli bulmadığını ifade etmiştir (Ö1).

Üniversitelerinde öğrencilere yönelik kültürel faaliyet alanlarının engelli öğrencilere uygun düzenlenip düzenlenmediği sorusu sorulmuştur. Konuya ilişkin cevaplar ilgili alanların uygun olduğu yönündedir. Ancak unutulmamalıdır ki Ö1 ve Ö2 bu faaliyetlere pek katılmadıklarını da ifade etmişlerdir. Ayrıca katılımcıların ağır engelli olmadıkları da göz önünde bulundurulmalıdır.

Kültürel faaliyetlere erişim konusunda üniversitelerde kurulu uluslararası öğrenci ve/veya engelli öğrenci ofislerinin fonksiyonunun araştırılmasına yönelik olarak öğrencilere

okullarında bu tip bir ofis olup olmadığı; var ise verdiği hizmetlerin neler olduğu sorulmuştur. Öğrencilerden üçünün eğitim aldıkları üniversitede uluslararası ofisin olduğu birinde olmadığı anlaşılmıştır.

“Okulda uluslararası ofis var. Sorularımız olduğunda soruyoruz. Cevap veriyorlar. E-posta gönderiyorlar. Okuldaki haberleri söylüyorlar.” (Ö1).

“Evet var. Hizmetleri bilmiyorum. E-posta göndererek haber veriyorlar faaliyetleri.” (Ö2).

“Sadece öğrenci işleri var. Başka bir ofis yok.” (Ö3).

“Evet, yabancı öğrenci ofisi var çok bir hizmet yok sadece faaliyet olduğunda e mail ile bildiriyor. Başka çok da yaptığı bir şey yok yani. Ama yabancı öğrencilerin sorunu olduğunda o ofisle iletişime geçip çözüm halletmeye çalışıyorlar.” (Ö4).

Görüşmelerde öğrencilere, üniversitelerinde düzenlenen kültürel faaliyetlere erişim konusunda yaşadıkları sorunlara yönelik çözüm önerileri sorulmuştur.

“Sınıf gruplarında tamamen Türkçe konuşuyorlar. Oysa bölüm %100 İngilizce eğitim veriyor. Bizi de düşünseler İngilizce yazsalar problem olmaz öğrenirim. Öğrenirsem giderim.” (Ö1).

“Faaliyetlere gelecek özel insanlar (engelli) için sadece otobüs tutulabilir, ulaşım kolaylığı için. Asansör kullanım yetkisi verilebilir.” (Ö2).

“Yani mesela Hocalar mesela engelli insanlara daha fazla ilgi gösterse, mesela sınıfta veya kültürel faaliyetlerde özel yer ayırsa iyi olur.” (Ö3)

“... Üniversitesi kampüsü çok güzel yapılmış. Erişim sorunu yaşamıyorum. Sıkıntı yaşamadığım için, yaşayanı görmediğim için önerim yok.” (Ö4).

“Üniversitenizde engelli uluslararası öğrencilere yönelik ne tür kültürel faaliyetler düzenlenmesini önerirsiniz?” sorusuna öğrencilerin cevap ve önerileri aşağıdaki şekildedir.

“Stres atmak için yüzme, basketbol filan olsa istiyorum stres atmak için.” (Ö1).

“Yani eğer Suriye devrimi ile ilgili, orada olup bitenleri anlatan faaliyetler düzenlense iyi olur. Üniversitedeki öğrenciler oradaki olup biteni öğrenmek için. Yani konferans gibi, konuşmalar, belgesel, videolar olabilir.” (Ö2).

“Yani kültürümüzü, geçmişimizi anlatan faaliyetler olmasını temenni ederim. Suriye’nin geçmişi, Suriye Türkiye’nin komşuluğu hakkında bilgi verilebilir. Seminer, konferans, sergi olabilir. Yani mesela ikili ilişkiler hakkında bir sempozyum düzenlenebilir. Suriye devrimi hakkında konferans verilebilir. Suriye’de yapılan katliam hakkında sergi yapılabilir.” (Ö3).

“Okulda yirmiden fazla uyrukta öğrenciler var. Her ülkenin kendi kültürünü yani isteyen ülkeler Azerbaycan, Suriye, Filistin kendi kültürünü tanıtmak isterse onların faaliyet yapmasını isterim. Bir keresinde kendi sınıfımda ülkem hakkında birkaç kişiyle konuştum sonra bana ulaştılar. Herkesin önünde de konuşma yapmak isterim.” (Ö4).

Tartışma ve Sonuç

Evrensel olarak bireylerin onurlu bir hayat sürme gerekliliğine istinaden, engelli ve engelsiz tüm bireylerin yükseköğretim kurumlarında eğitim alma imkanına sahip olmaları çeşitli ulusal ve uluslararası düzenlemeler ile güvence altına alınmıştır. Bununla birlikte yükseköğrenim gören engelli uluslararası öğrenciler özelinde Türkiye’de yapılmış bir çalışmaya rastlanmamıştır. Türkiye dışındaki yazılı kaynaklarda da konu görünürlüğünün oldukça sınırlı olduğu anlaşılmış; Kanada, Avustralya, Almanya ve İngiltere gibi ülkelerin engelli uluslararası öğrencilere sundukları avantaj ve hizmetlerden söz edilen, öğrencilerin ilgili ülkelere talebini arttırmaya yönelik reklam ve tanıtım çalışmalarına rastlanmıştır. İngiltere’de ve Avustralya’da yapılmış alan araştırmalarında, yükseköğretime devam eden engelli yerli öğrencilerin finansal ve sosyal hayat alanı bariyerlerine takıldıklarından, uluslararası öğrencilerin ise Birleşik Krallık’ta üniversiteye devam ederken bir dizi kültürel ve

dilsel zorluklar yaşadıklarından, Avustralya’da ise kültürel faktörlerin engelli öğrencilerin önünde engel olarak durabileceğinden söz edilmektedir. Ancak orada da çoklu/kesişimsel dezavantajlılık durumu olarak birleşmiş “engelli uluslararası öğrenci” deneyimlerine ilişkin araştırma kısıtlılığından söz edilmektedir (2-8).

Alanyazın taramasında, Türkiye’de Yükseköğretim gören engelli uluslararası öğrencilere yönelik yayımlanmış bir araştırma yoktur ancak engelli öğrencilerin erişim sorunları bağlamında yapılan ilk çalışmanın Burcu’nun (1999) “Üniversitede Okuyan Özürlü Öğrencilerin Sorunları: Hacettepe-Beytepe Kampüsü Öğrencileri Örneği” adlı çalışması olduğu görülmüştür. Bu çalışmada üniversite öğrencilerinin ana sorun ve beklentileri; “eğitim-öğretim, beslenme-barınma, ulaşılabilirlik, akademi ve idari personel” gibi alt kategoriler şeklinde tespit edilmiştir (18). Diğer bir çalışma ise Karakuş ve diğerlerinin (2015) “Üniversitelerde Engelli Öğrencilerin Eğitim Alanında Karşılaştıkları Sorunlar: Selçuk Üniversitesi Örneği” konulu, bedensel ve görme engelli öğrencilerin ders materyallerine erişimde ve sınavlarda yaşadıkları engel çeşitlerine özgü sorunlarına dikkat çeken çalışmadır (22). Diğer bir araştırma Bahadır ve diğerlerinin (2016) Hacettepe Üniversitesinde yaptıkları “Üniversite’de Engelli Öğrenci Olmak” başlıklı çalışmadır. Bulgulara göre; Beytepe Yerleşkesi’nin fiziki şartlarının iyileştirilmesine yönelik çalışmalar yapıldığı, ancak bu çalışmaların yetersiz olduğu belirlenmiştir. Engelli bireylerin günlük hayatlarını sürdürürken sıkıntılar yaşadıkları tespit edilmiş ve yapılacak yeni düzenlemeler için öneriler ele alınmıştır (20). Bu konuda yapılan son araştırmalardan biri ise, Sevinç ve Çay’ın (2017) “Fiziksel Engelli Bireylerin Üniversite Eğitimi Sırasında Karşılaştıkları Sorunlar (Akdeniz Üniversitesi Örneği)” adlı çalışmadır. Bu çalışmada fiziksel engelli öğrencilerin üniversite eğitimi esnasında fiziksel şartlarla, ulaşım ve erişim ile ilişkili daha fazla sorunlar yaşadığı anlaşılmıştır (12).

Sonuç olarak araştırmadan elde edilen bilgiler, çalışma başlığında yer alan kültürel faaliyetlerin,

görüşme yapılan öğrenciler tarafından konferans, sempozyum, seminer, spor ve sosyalleşmeye yönelik (arkadaşlarla toplanma, ev partisi) faaliyetlerle aynı anlamda değerlendirildiği yönündedir. Engelli uluslararası öğrencilerin kültürel faaliyetlere erişim konusunda yaşadıkları sorunların engel oranına göre değiştiği görülmüştür. Ulaşım anlamında erişim sorunu yaşayan öğrencilerin kampüs içinde güçlük yaşamadıkları ancak toplu taşıma araçlarını kullanmada zorluk yaşadıkları görülmektedir. Finansal anlamda erişim sorunundan bahseden öğrenciler (dört öğrenciden ikisi) grubun yarısını oluşturmaktadır. Öğrencilerden biri kültürel faaliyetlere erişim konusunda haberleşme ve iletişim problemi yaşadığını ve ayrımcılığa maruz kaldığını dile getirmektedir. Kültürel faaliyetlere erişim konusunda engelli uluslararası öğrencilerin önünde duran güçlüklerden bir diğerinin ise dil bariyeri olduğu, öğrencilerin sadece kültürel faaliyetlere erişim konusunda değil öğrenci işleri birimiyle, diğer öğrencilerle iletişim kurmalarının önünde de bu bariyerin durduğunu ifade etmişlerdir. Öğrencilerin görüşleri kültürel faaliyetlerin yeterli ancak kendilerine hitap etmediği yönündedir. Faaliyetlerin elektronik posta ve telefon mesajı ile iletildiği, uluslararası ofislerle öğrencilerin yüz yüze iletişiminin kısıtlı olduğu da bu çalışmanın sonuçlarından biri olarak değerlendirilebilir. Araştırmanın önemli bir çıkarımı da Türkiye’de engelli uluslararası öğrencilerin sayısının dikkat çekici şekilde az olduğudur.

Öneriler

Araştırma sonucunda, hak temelli sosyal hizmet yaklaşımının gereği olarak, engelli uluslararası öğrencilerin hayata tam katılım ve toplumsal yapıya uyum sağlamalarının bir yolu olan kültürel faaliyetlere erişimlerinin önemine vurgu yapılması ve erişim sorunlarına çözümler üretilmesinin gerekli olduğu anlaşılmaktadır. Bu çözümlere öneriler arasında:

1. Uluslararası öğrencilerle iletişim kuran personelin bir veya daha fazla yabancı dil bilenlerden seçilmesi,

2. Üniversitelerin bünyesinde kurulan uluslararası ofis ve/veya engelli öğrenci ofislerinde öğrencilerle elektronik posta ve telefon mesajlarıyla iletişim kurulmasının ötesine geçilmesi,

3. Yükseköğretim kurumlarında kültürel faaliyet yapılan alanlarda ulaşım ve mimari açıdan engelliler yararına değişiklikler yapılması,

4. Engelli uluslararası öğrencilerin eğitim destinasyonu olarak Türkiye’yi tercih etmeme sebeplerinin belirlenmesine yönelik çalışmalar yapılması sayılabilir.

KAYNAKLAR

1. Snoubar, Y. (2015). *Türkiye’de öğrenim gören uluslararası öğrencilerin sorunları ve sosyal hizmet gereksinimleri. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.*
2. Soorenian, A. (2013). *Housing and Transport: Access Issues for Disabled International Students in British Universities. Disability & Society, 28:8, 1118-1131.*
3. O’Connor, C., Bright, L. K. & Bruner, J. P. (2018). *The Emergence of Intersectional Disadvantage. Social Epistemology, 33(1), 23-41. DOI: http://dx.doi.org/10.1080/02691728.2018.1555870.*
4. Yolcuoğlu, İ. G. (2017). *Bireylerle Ailelerle Gruplarla ve Toplumla Sosyal Hizmet. İstanbul: Nar Yayınevi.*
5. www.ytb.gov.tr/uluslararasi-ogrenciler/turkiye-burslari, Erişim Tarihi: 18.10.2021.
6. Özoğlu, M., Gur, B. S. ve Coşkun, İ. (2012). *Küresel eğilimler ışığında Türkiye’de uluslararası öğrenciler: Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı (SETA), Ankara.*
7. Ercan, M. S. (2012). *Uluslararası Öğrencilerin Uyum Sorunlarının İncelenmesi ve Bu Sorunların Çözümüne Yönelik Beklentilerin Araştırılması. Uzmanlık Tezi. T.C. Başbakanlık Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı, Ankara.*
8. McLean, P., Heagney, M. & Gardner, K. (2003). *Going Global: The Implications for Students with a Disability. Higher Education Research & Development, 22(2), 217-228.*

9. T.C. İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü; <https://www.goc.gov.tr/hakkimizda>, Erişim Tarihi: 21.09.2021.
10. <https://www.icisleri.gov.tr/icisleri-bakanligi-ile-yukse-kogretim-kurulu-baskanligi-arasinda-protokol>, Erişim Tarihi: 21.09.2021.
11. Güngör, F. ve Güneş, G. (2013). *Dünya’da Gelişmeler Paralelinde Türkiye’de Değişen Özürlülük Politikaları. Yalova Sosyal Bilimler Dergisi, 2(3), 25-44.*
12. Sevinç, İ. ve Çay, M. (2017). *Fiziksel Engelli Bireylerin Üniversite Eğitimi Sırasında Karşılaştıkları Sorunlar (Akdeniz Üniversitesi Örneği). Selçuk Üniversitesi Sosyal ve Teknik Araştırmalar Dergisi, 219-238.*
13. *Yükseköğretim Kurumları Engelliler Danışma ve Koordinasyon Yönetmeliği (2010). http://www.yok.gov.tr*, Erişim Tarihi: 27.03.2021.
14. <https://istatistik.yok.gov.tr>, Erişim Tarihi: 16.10.2021.
15. <https://www.trthaber.com/haber/egitim/pandemiye-ragmen-uluslararasi-ogrencilerin-tercihi-turkiye-oldu-525184.html>, Erişim Tarihi: 14.09.2021.
16. <https://diyanetburslari.tdv.org/uluslararasi-ilahiyat-lisans-programi>, Erişim Tarihi: 18.05.2021.
17. <https://sozluk.gov.tr>, Erişim Tarihi: 26.09.2021.
18. Burcu, E. (1999). *Üniversitede Okuyan Özürlü Öğrencilerin Sorunları: Hacettepe-Beytepe Kampüsü Öğrencileri Örneği, Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi 19/1, 83-103.*
19. Tatal, O. (2018). *Üniversite Yerleşkeleri ve Erişilebilirlik. Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi, 753-775*
20. Bahadır, Ş., Dinçer, E., Öner, E., Özkaya, A. ve Özbek, Ö. (2016). *Üniversitede Engelli Öğrenci Olmak. Ufku Ötesi Bilim Dergisi, 27-55.*
21. Karataş, Z. (2015). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri. Manevi Temelli Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi, 1 (1), 62-80.*
22. Karakuş, Ö., Kırhoğlu, H. İ., Kırhoğlu, M. ve Başer, D. (2017). *Üniversitelerde Engelli öğrencilerin Eğitim Alanında Karşılaştıkları Sorunlar: Selçuk Üniversitesi Örneği. Journal of Human Sciences, 2577-2589.*